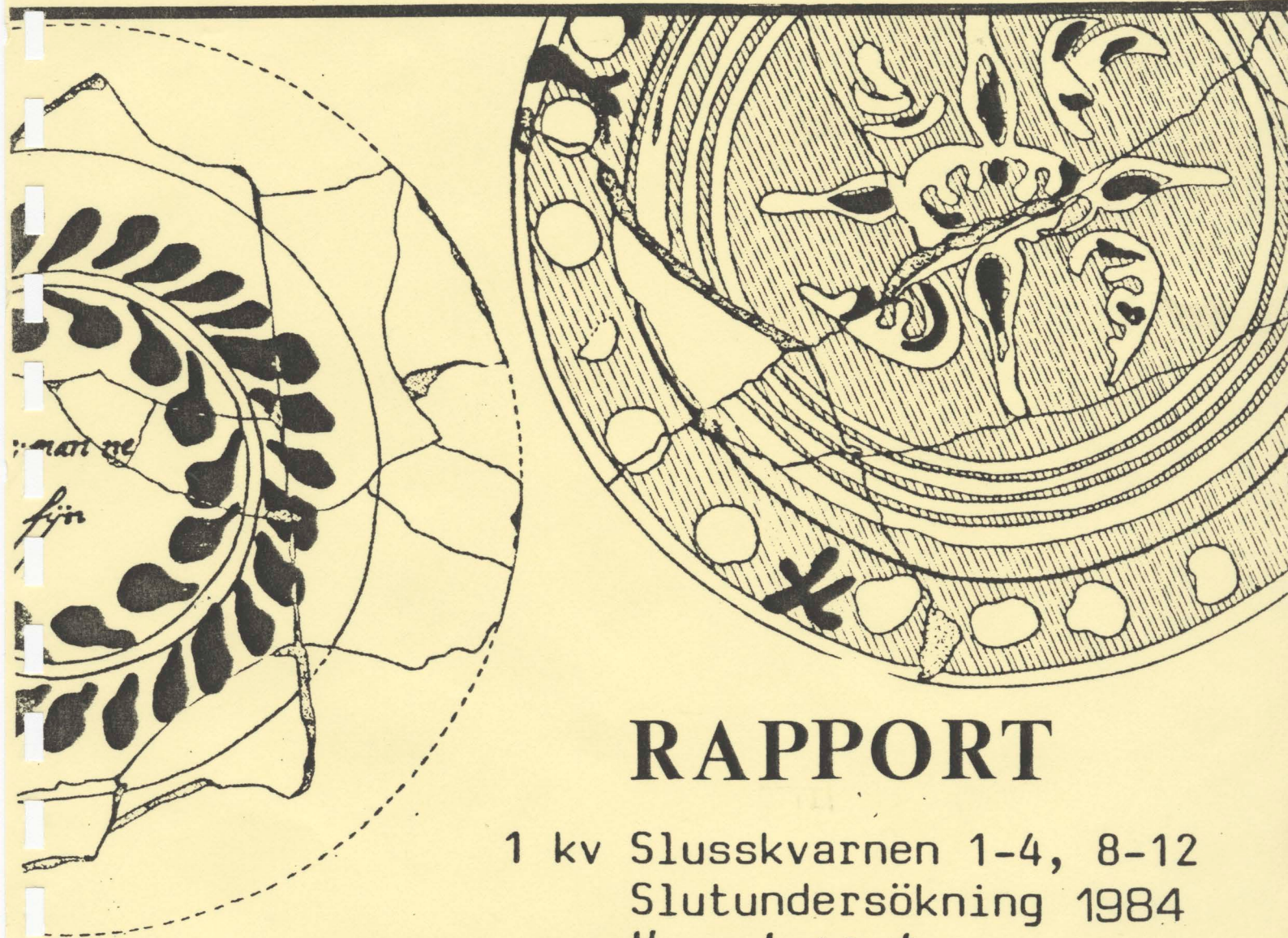

Göteborgs stadsmuseum
Arkeologisk arkivrapport

Nr 1984:06

RAPPORT

1 kv Slusskvarnen 1-4, 8-12
Slutundersökning 1984
Mona Lorentzson

GÖTEBORGS ARKEOLOGISKA MUSEUM

RAPPORT

ARKEOLOGISK SLUTUNDERSÖKNING AV 1 KV SLUSSKVARNEN
TOMTERNA 1 - 4, 8 - 12, INOM FORNLÄMNING GÖTEBORG 216

Mona Lorentzson

Med anledning av planerad byggnation i ovan nämnda tomter, gjorde Göteborgs arkeologiska museum en arkeologisk undersökning.

Undersökningen hade föregåtts av en provundersökning.

Uppdragsgivare och kostnadsansvarig var Fastighets AB Huvudstaden.

UNDERSÖKNINGSOMRÅDET

Kvarteret Slusskvarnen ligger i stadsdelen Inom Vallgraven. Kvarteret begränsas i söder av Drottninggatan, i väster av Östra Larmgatan, i norr av Södra Hamngatan och i öster av Stora Nygatan. De tomter som berördes av byggnation var nr 1 - 4 och 8 - 12, Södra Hamngatan 59 - 60, Östra Larmgatan 4 - 6 och Drottninggatan 62 - 70. (Fig 1)

UNDERSÖKNINGSTID OCH ARBETSSTYRKA

Den arkeologiska undersökningen gjordes under tiden 1983-11-22 - 1984-01-13. Personalen bestod av Mona Lorentzson platsledare samt arkeologerna Stefan Kihlberg och Tore Artelius. Grovarbetare var Stina Pettersson och grävmaskinist var Anders Johansson.

Arkeologtimmar	480
Grovarbetstimmar	360
Maskintimmar	240

En ca 2.100 kvm stor yta undersöktes. Undersökningen skedde i samarbete med Björn Broo, osteolog, Mats Nyborg, kvartärgeolog och Göran Andersson, entomolog, vilka redovisar sina undersökningar i separata rapporter.

ARBETSMETOD

Förutom provgrävningar hade i kv Slusskvarnen inga arkeologiska undersökningar gjorts tidigare. Från ledningsarbeten i Drottninggatan och Stora Nygatan finns uppgifter om att man kommit i kontakt med delar av befästningsmurar (GHM:s arkiv).

Slutundersökningen föregicks av en provundersökning (se sep. rapport). Provdiken grävdes med grävmaskin ner till det djup som fordrades för att få en uppskattning av kulturlagens och byggnadslämningarnas omfattning. Det

visade sig att den förmodade befästningsmuren endast berörde ett parti diagonalt genom kvarteret. Övriga delar av exploateringsområdet saknade arkeologiskt intressanta lämningar. Här fanns endast källare av 1800--tals--ursprung.

Grävningen skedde till största delen med grävmaskin. Handgrävning förekom endast vid finrensning av murar etc. De få lösfynden insamlades i samband med vattensållning av de 33 st jordprover som togs. Dessutom insamlades föremål i samband med maskinschaktning och handschaktning. Proverna har undersökts av kvartärgeolog, entomolog och osteolog.

Profilvallar utsparades på lämpliga ställen på ut och insidan av anläggningen.

Dokumentation har skett i form av planritningar i skala 1:50 resp. 1:20 och profilritningar i skala 1:10 (några 1:20) samt fotografier i svartvitt och färdiga. Översiktsbilder har tagits med hjälp av skylift och från angränsande byggnader. Dessutom har uppmätning av murarna gjorts med hjälp av Gatukontorets mätningssavdelning.

HISTORISK TILLBAKABLICK

Göteborg började anläggas 1619 och fick stadsprivilegier 1621. Staden byggdes som en fästning. Läget i gränsområdet till både Norge och Danmark gjorde det viktigt att staden inte bara skyddade denna landsdel utan också utgjorde en del av rikets gränsförsvar i väster. Då landskapet Halland år 1645 blev svenskt, minskade hotet mot Göteborg söderifrån och tretton år senare då Bohuslän tillföll Sverige, kom Göteborg i ett gynnsammare politiskt läge. Försvaret av Bohuslän kom nu att städjas på Carlstens och Bohus fästningar. Men inga av dessa fästningar hade den fortifikatoriska styrka eller de tillgångar på krigsförnödenhet att de kunde bjuda ett kraftigt försvar vid landskapets gränser.

När Göteborgs fästningar blivit förstärkta och utvidgade kunde staden bättre utföra stöd på den bakre försvarslinjen och huvudort för hela landskapets försvar. Inom vallarna fanns förråd, verkstäder m.m inte bara för garnisonens behov utan också för de vid rikets västra kust förlagda truppförbanden.

De befästningar som anlades under stadens första tid utgjordes huvudsakligen av jordvallar, vattengravar och pålverk. (Fig 2) Vallarna bestod av uppschaktad blålera och var täckta med grästörv. Regn skadade lätt vallarna och staden invånare lät boskapen beta på de gräsbevuxna vallarna, vilket också medförde skador. På grund av sin rel. ringa tyngd fordrade jordvallarna inga mer omfattande

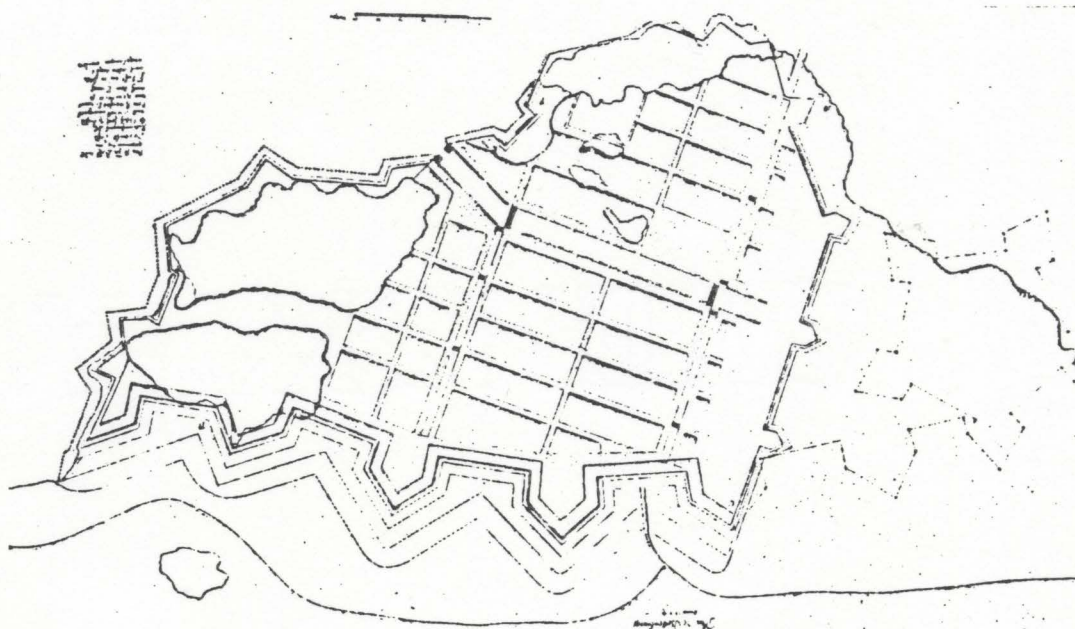

Fig 2.
Kv Slusskvaren. 1624 års plan över Göteborg. Här finns
inte bastionen Carolus nonus Rex med. (GHM:s musei arkiv)

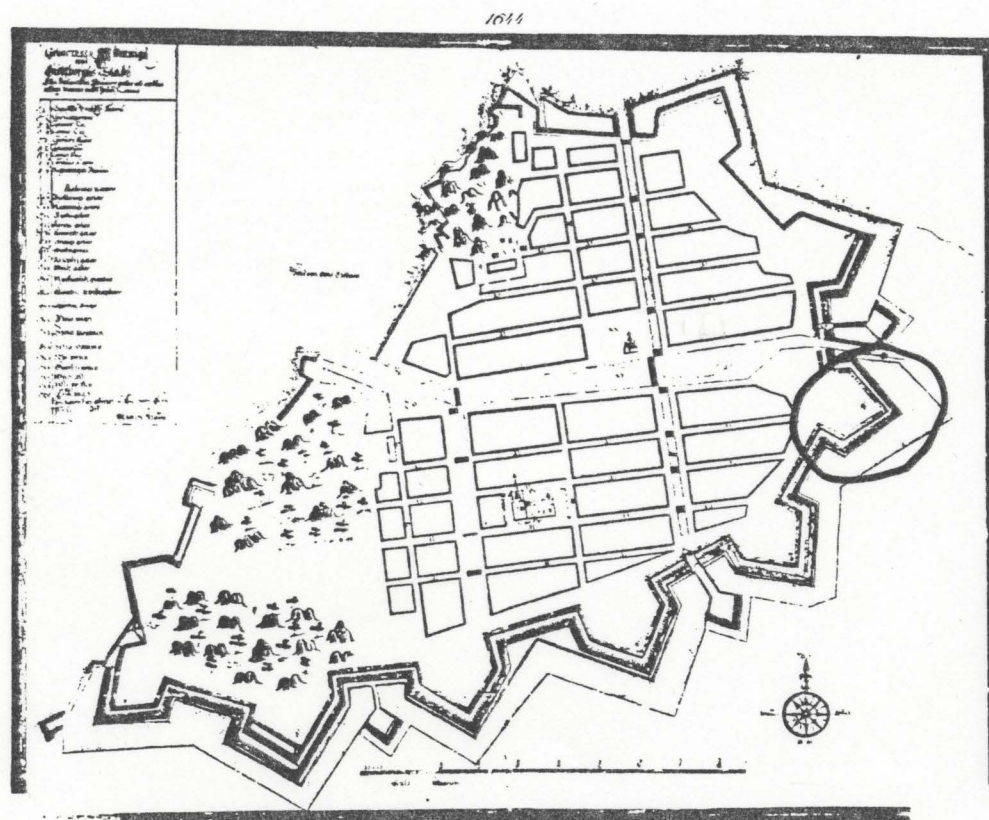

Fig 3.
Kv Slusskvaren. 1644 års plan med bastionen Carolus
nonus Rex markerad. (GHM:s musei arkiv).

grundläggningar. När befästningsverken senare under 1600-talet ombyggdes och jordvallarna försågs med klädmurar och delvis ersattes med kraftiga stenmurar (skal-murar), erfordrades kraftiga rustbäddar. Dessa kunde dock inte alltid klara trycket från de tunga murarna utan försköt sig och rasade delvis ned i vallgravarna. Detta medförde samtidigt omfattande reparationer och så småningom förföll anläggningarna i brist på tillräckliga statsanslag. Rustbäddarna förbrukade mängder av trävirke. Inför 1690-års ombyggnadsplan fanns det inte tillräckligt med material, varken i skogarna tillhörande staden eller i angränsande landskap. Virke måste nu hämtas från Värmland och forslas nedför Göta Älv. Stenmaterialet hämtades bl a från donationsjordarna i stadens omgivning.

Befästningsverken hade före 1643-års byggnadsplan mot öster slutat ungefär vid nuvarande Östra Larmgatan. 1643-års plan innebar att i öster bl a tillkom bastionen Carolus nonus Rex. (Fig 3) Vidare höjdes vallarna så att vallgången kom ca 7 m över gravens medelvattenstånd sommartid.

Valltjockleken ökade och vallgraven fördjupades till ca 2.2 m. 1690-års plan innebar en modernisering av befästningarna. Bastionen Carolus nonus Rex är ett exempel från denna byggnadsfas. (Fig 4, 5)

Mot slutet av 1700-talet var försvarsverken förfallna då man under större delen av 1700-talet inte ansett sig ha råd att underhålla dem. 1806 beslöt man att befästningarna skulle raseras och 1807 påbörjades arbetena. Raseringen gick emellertid långsamt och först på 1830-talet är bastioner och kurtiner i det närmaste jämnade med marken. Befästningsresterna kom att ingå i grunderna till de hus som nu började byggas på den nyvunna tomtmarken.

UNDERSÖKNINGEN

Markförhållandena utgjordes av ett ca 1 - 1.5 m tjockt lager med fyllnadsmassor (rivningsmaterial etc), under detta lager kom ett kulturlager, till största delen bestående av lera eller lera med inblandning av jord och lite avfall. Stora delar av tomten var utschaktad för källare till de hus som byggdes här efter befästningarnas rasering under 1800-talets första hälft.

Under kulturlagren kunde över hela undersökningsområdet iakttas den ursprungliga markytan, bestående av ett ca 0.1 - 0.2 m tjockt brunt torvliknande lager. Under detta kom orörd lera.

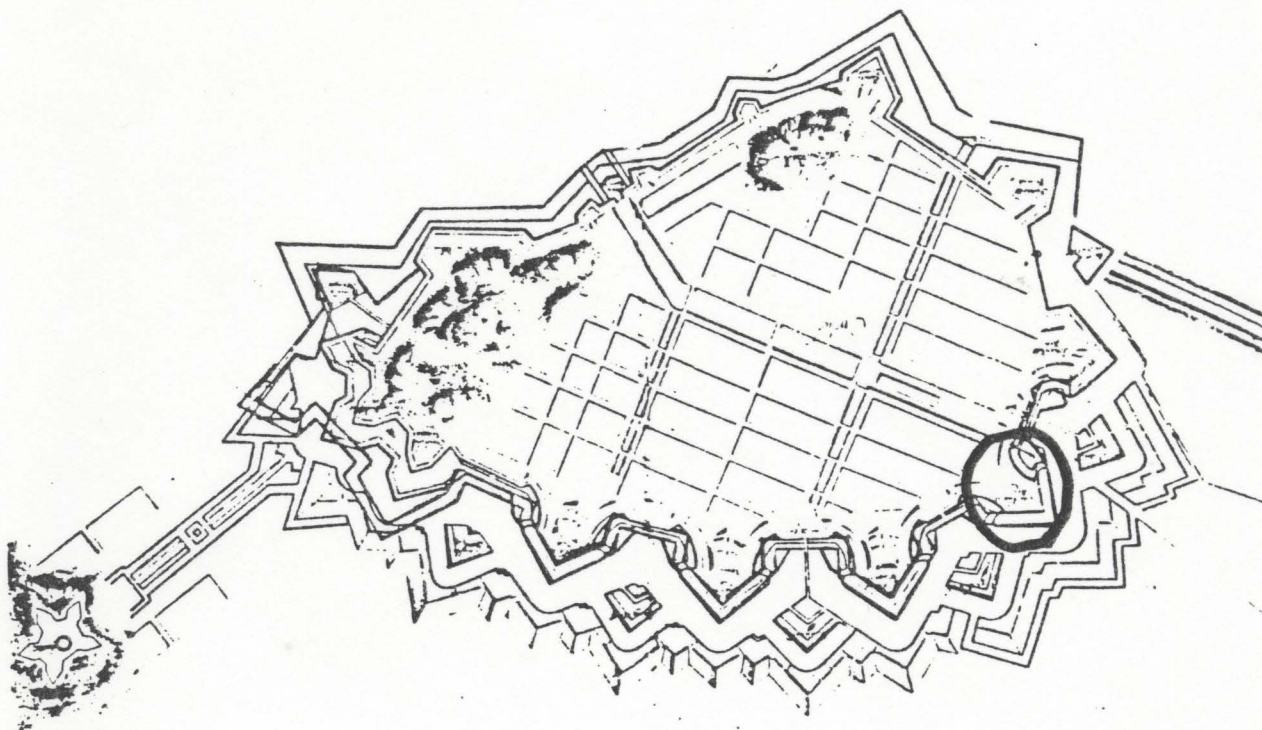

Fig 4.
Kv Slusskvarnen. 1690 års plan med bastionen Carolus nonus Rex markerad. (GHM:s musei arkiv).

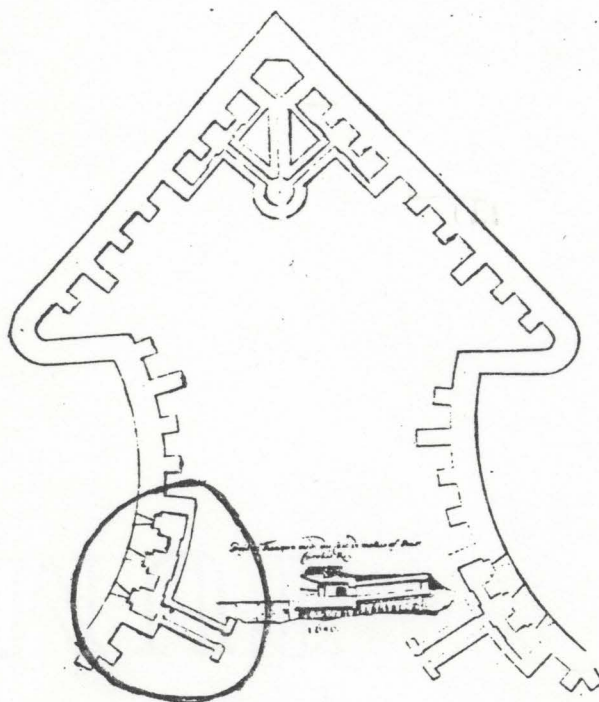

Fig 5.
Kv Slusskvarnen. Bastionen Carolus nonus Rex. Den framgrävda delen markerad. (GHM:s musei arkiv).

Den ursprungliga markytans nivå låg på ca + 10.30 - 10,50 ö h. Nuvarande markyta ligger i väster på ca 12.50 och i öster på ca 12.90 ö h.

BESKRIVNING AV BEFÄSTNINGSLÄMNINGARNA

De undersökta lämningarna utgjordes av delar av norra flankmuren till Bastionen Carolus nonus Rex. (Fig 6, 7, 8) Murarna hade ursprungligen haft en höjd av ca 8 m mot vallgraven. Kasemattmurens utvändiga höjd hade varit ca 7 m och kasemattgångens murar ca 5 m. Ovanpå murarna hade jord, gräs och torv legat i ett 1.5 m tjockt lager. Murarna hade varit täckta med jord och grästorv.

De framgrävda byggnadsresterna utgjordes av gråsten. Stenarna, oregelbundet kluvna eller valda block, var sammanfogade med kalkbruk. Stenstorleken varierade mellan ca 1.5 och 0.4 m. (Fig 9, 10) Skolsten förekom ej rikligt. Yttermurarnas (mot vallgraven) tjocklek var ca 6 m, mot basen något bredare. Murarna till den mot insidan anslutande kasematten hade en tjocklek av ca 2 m och vid contreforerna (stävpelare) ca 2,8 m. Nedersta skiftet av murarna var bredare än övermuren (sula). (Fig 11 - 12). Sulans bredd och jämnhet varierade dock. Den bevarade höjden av yttermuren var ca 4 m och kasemattmurarna var bevarade till ca 3 m höjd. Kasemattgångens murar var ca 2.5 - 2 m höga. (Fig 13 - 15) Murarnas kärna bestod av mindre stenar, delvis sprängsten. Under murarna låg en rustbädd av längsgående fyrkantstimmer (furu eller gran) med tvärgående bindare, vilka låg med ca 2 m mellanrum. Ovanpå timret låg plankbäddar. Påling med rundtimmer förekom under plankbäddarna och på vissa ställen också utanför murlivet. (Fig 16 - 19)

I kasemattgången kunde i lagerföljden iakttas ett mörkare, ca 0.2 - 0.3 m tjockt lager av torvliknande utseende. Detta hade troligen utgjort marknivå i gången och sluttade NO mot gångens anslutning till själva kasematten. Lagrets högsta nivå i sydväst är troligen samma nivå som dåvarande markytan.

På murens insida fanns med jämna mellanrum contreforer (strävpelare). I kasematten förekom mitt för varandra liggande contreforer. Passagen mellan dessa var ca 1 m. Murarna indelade kasematten i tre rum, vilka ursprungligen i yttermuren haft vardera en embrasyr (skottglugg). Av dessa fanns nu inga spår då muren rivits under skottgluggarnas nivå. I kasemattens rum fanns spår v kullerstensbelagda golv på olika nivåer, lägst i väster. (Fig 20) Endast golvet i östra rummet var närmast intakt och bestod av svallad flinta på ett lager av sand. I de övriga rummen hade golven spolierats vid påling för husgrunder på 1800-talet. (Fig 21)

Fig 6. Foto: Lars Noord
Kv Slusskvarnen. Översiktsbild mot söder.

Fig 7. Foto: Lars Noord
Översiktsbild mot nordost.

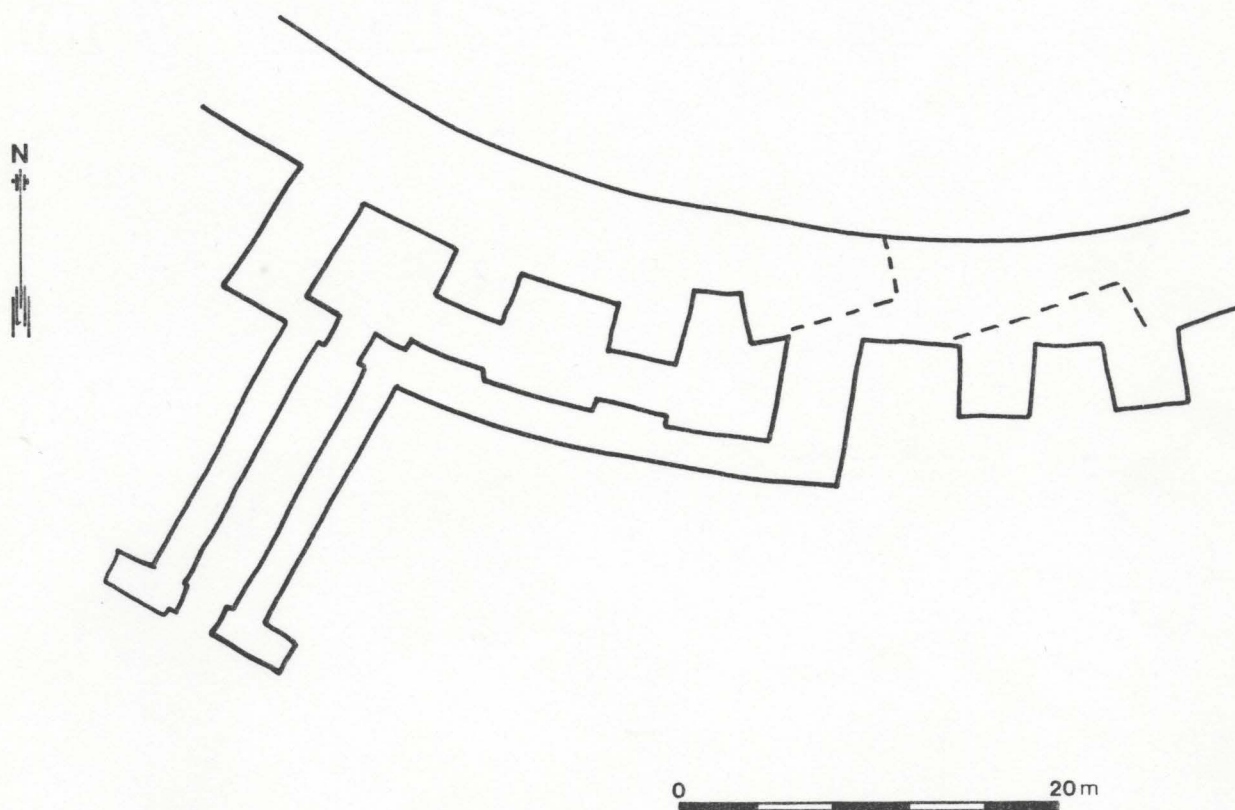
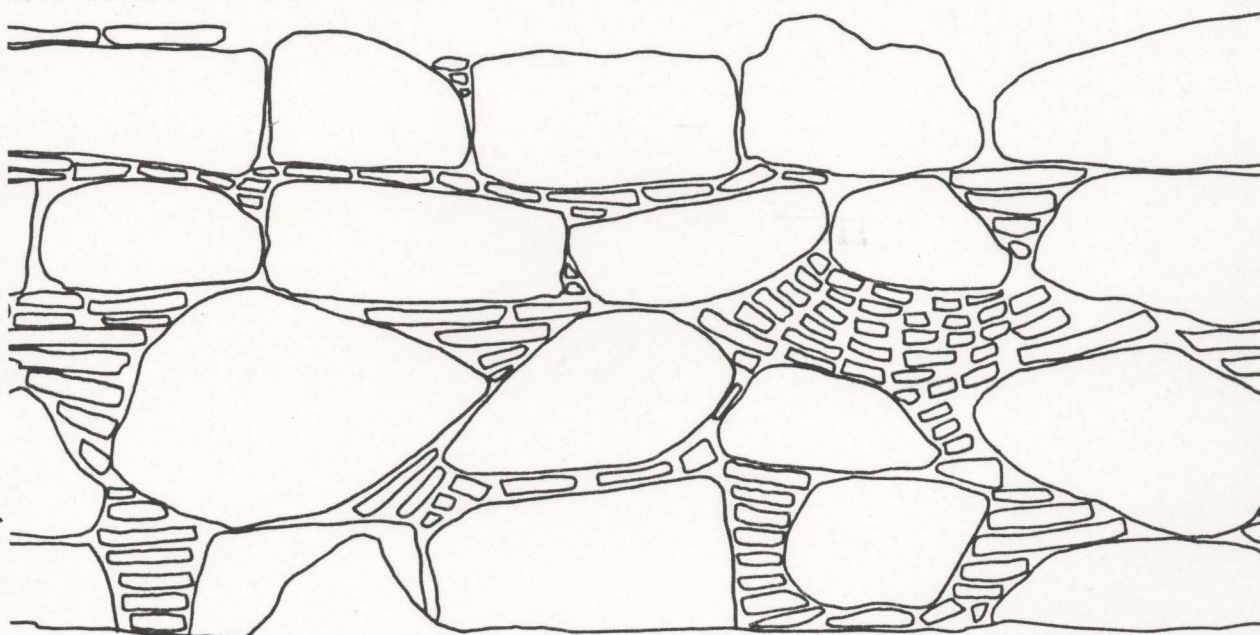

Fig 8.
Kv Slusskvarnen. Planritning. Uppmätning av Gatukontoret.

Fig 9.
Kv Slusskvarnen. Murningsteknik.

Foto: Lars Noord

0 1m

Fig 10.
Kv Slusskvarnen. Profilritning. Fasad av huvudmuren mot
vallgraven. Ritad med pantograf i fält.

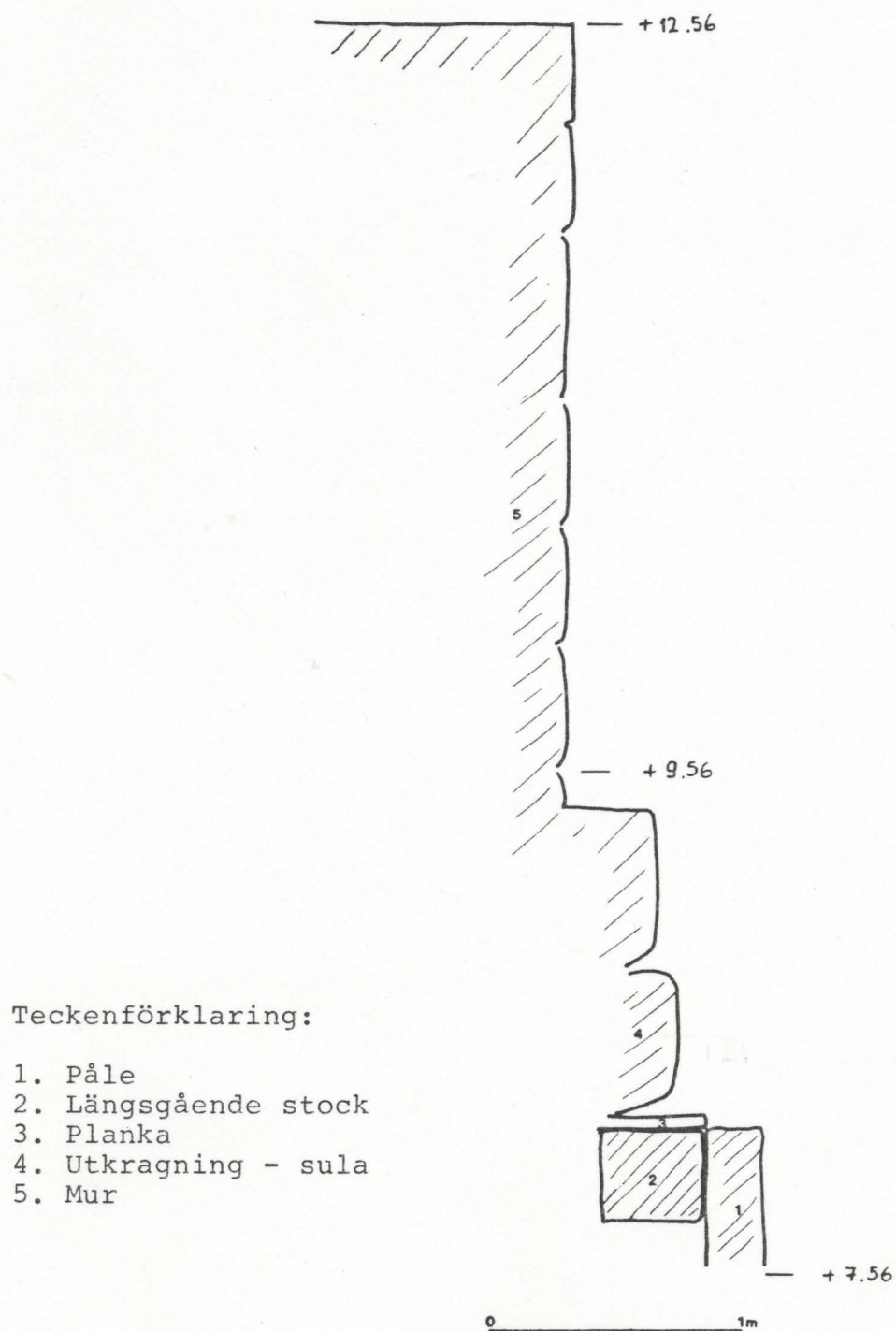

Fig 11.
Kv Slusskvarnen. Profilritning. Yttermuren, öster om
kasemattens östra vägg.

Fig 12. Foto: M Lorentzson
Kv Slusskvarnen. Mur, sula och rustbädd.

Teckenförklaring:

- 0. Pålgrupper (ej uttritade)
- 1. Längsgående stockar
- 2. Tvärgående stockar
- 3. Plankor
- 4. Mur

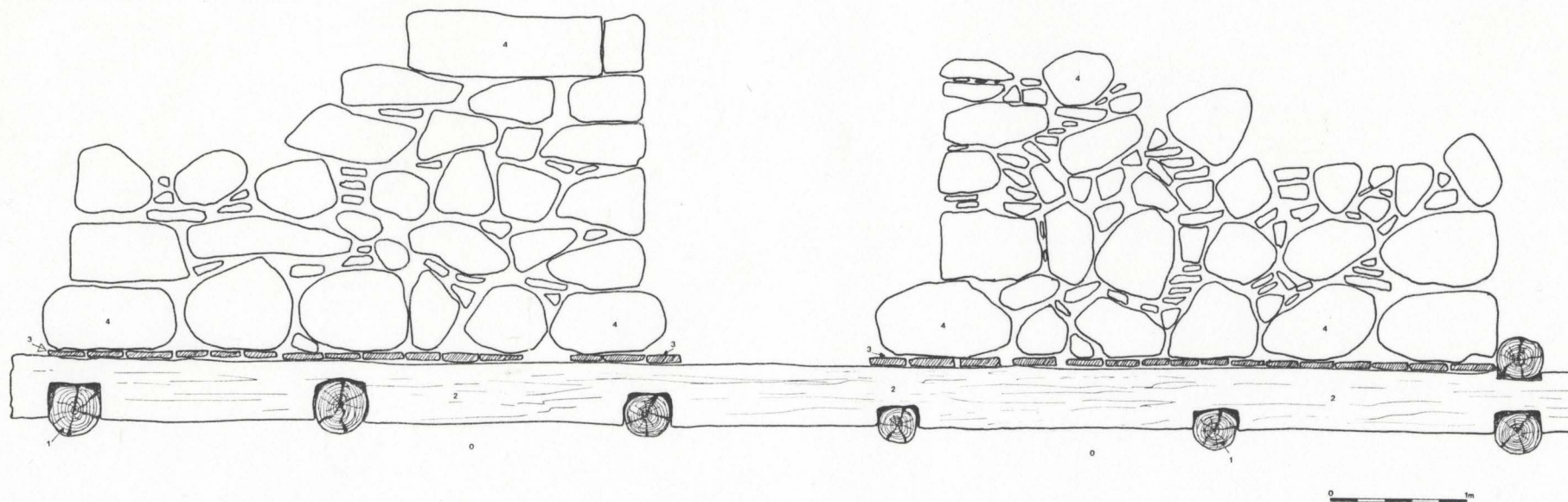

Fig 13.
Kv Slusskvarnen. Profilritning. Kasemattgångens SV ända.

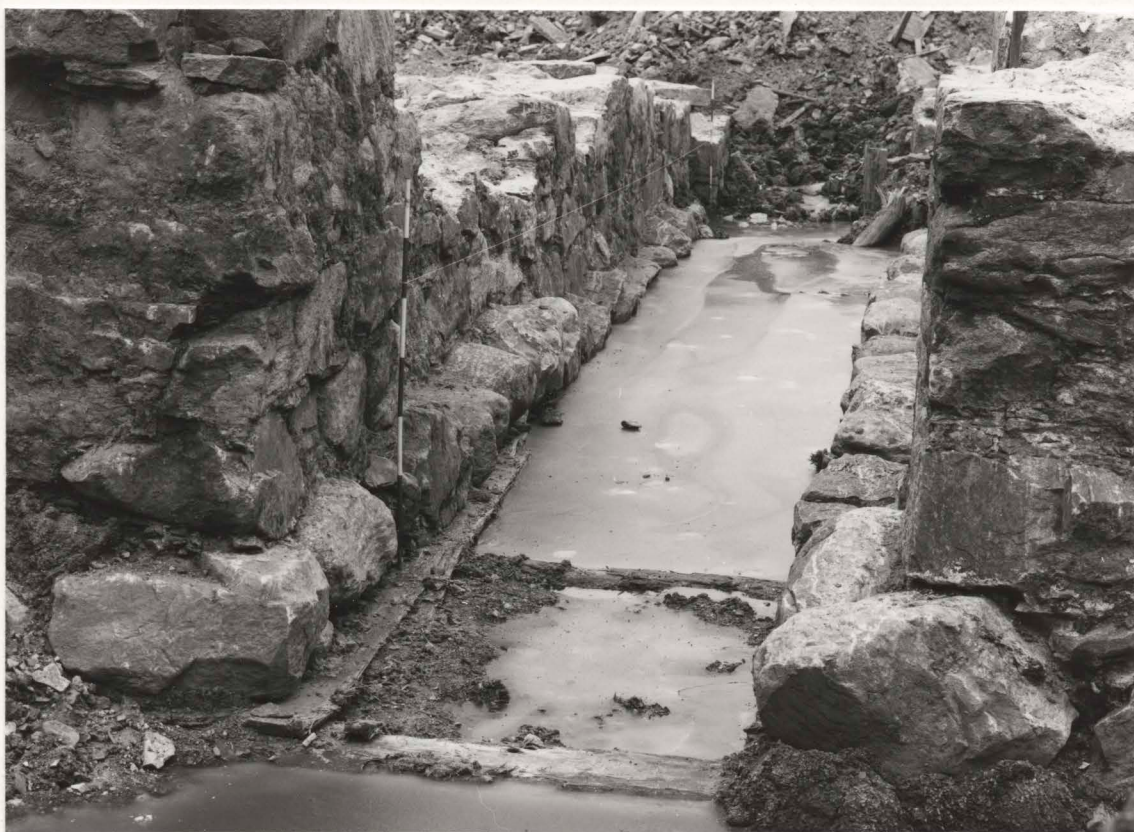

Fig 14. Foto: Lars Noord
Kv Slusskvarnen. Kasemattgången mot söder.

Fig 15. Foto: Lars Noord
Kv Slusskvarnen. Utsidan av kasemattgången mot sydväst.

Teckenförklaring:

1. Plankor
2. Tvärgående stockar
3. Längsgående stockar
4. Pålgrupper
5. Tvärsnitt

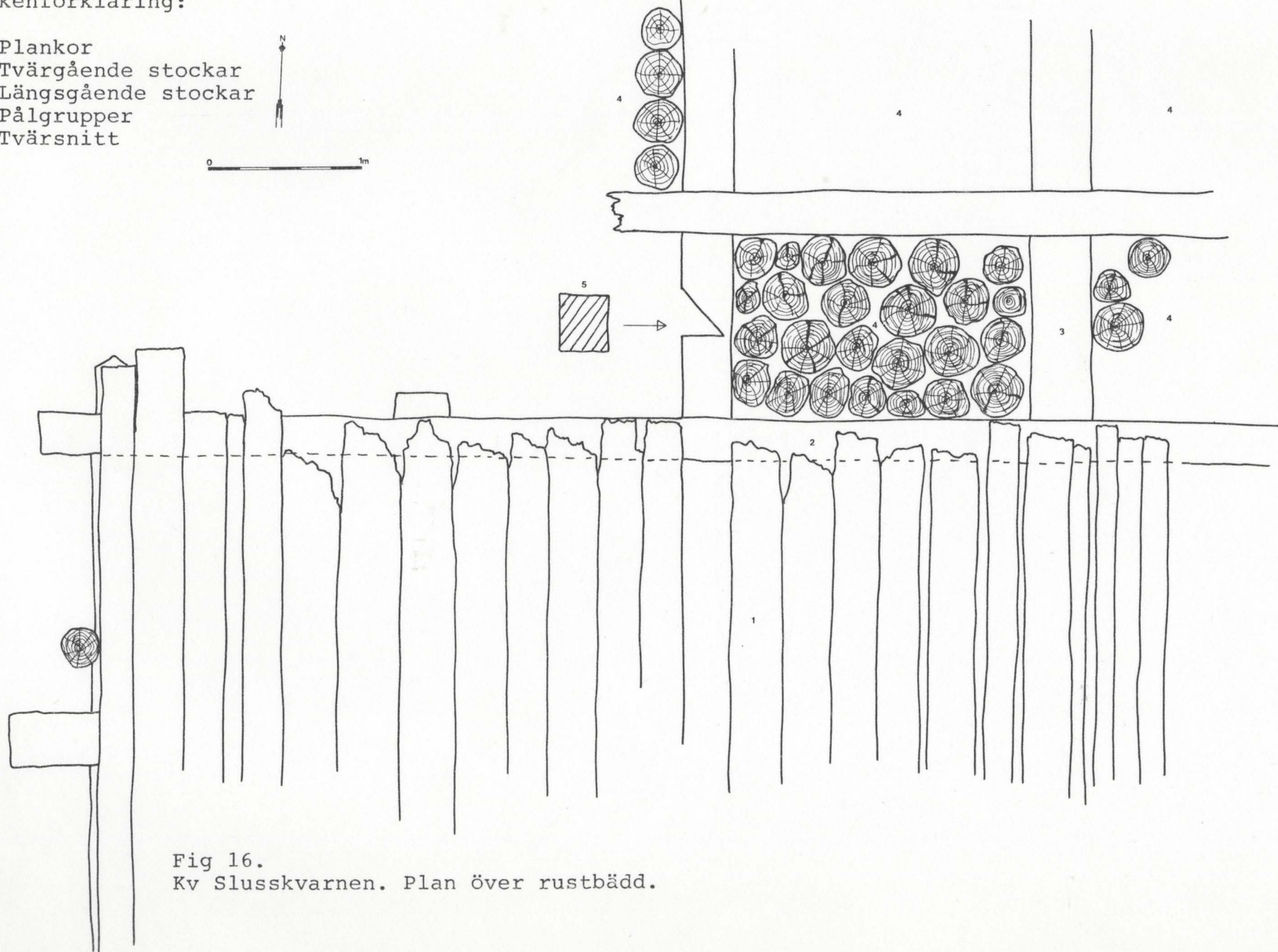
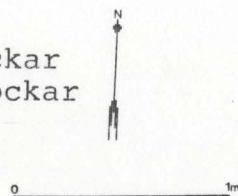

Fig 16.
Kv Slusskvarnen. Plan över rustbädd.

Fig 17. Foto: Lars Noord
Kv Slusskvarnen. Mur och rustbädd där pålskallarna syns.

Fig 18. Foto: M Lorentzson
Kv Slusskvarnen. Mur och rustbädd.

Fig 19.
Kv Slusskvarnen. Mur och rustbädd.

Foto: M Lorentzson

Fig 20.
Kullerstenlagt golv i kasemattrummet, mot sydväst.

Foto: Lars Noord

Fig 21. Foto: Lars Noord
Genomgrävning av kasemattrummet ner till rustbädden, mot norr.

Murarna var delvis nedgrävda igenom den ursprungliga markytan och ner i orörd lera. Mot murarnas insidor hade lervallar lagts upp, vilka klätts med grästorv. Spår av detta kunde endast iakttas på ett ställe i samband med provgrävningen. Den påförda leran hade armerats med ris, vilket lagts i flera lager med lera mellan lagren. På murens utsida kunde vallgraven iakttas. Den var ursprungligen grävd ner till ca + 9.60 m ö h men hade efterhand slammat igen. Flera bottenskikt kunde iakttas i profilen. Utsidan hade varit mossbeväxt på den yta som inte låg under vatten eller var täckt med material från den igenslammade graven.

De på flera ställen inom området förekommande pålgrupperna, delvis i samband med cementplattor härrör från grundläggningar till 1800-talshusen. Man hade i möjligast mån utnyttjat de kvarstående bastionsmurarna och kompletterat med nya pålningar.

SAMMANFATTNING OCH DATERING

Under tiden 22 nov 1983 - 13 jan 1984 utförde Göteborgs arkeologiska museum en arkeologisk undersökning i kv Slusskvarnen. Undersökningen föranleddes av nybyggantion i delar av kvarteret. Välbevarade lämningar av murarna var bevarade till en höjd av ca 4 m. Murarna låg på rustbäddar av stockar och plankor med pålning under.

Befästningsmurarna kan hänföras till den ombyggnadsplan som uppgjordes av riksgeneralkvartermästaren Erik Dahlberg 1690. Lämningarna som framkom vid undersökningen visar närmast exakt överensstämmelse med en plan upprättad 1696. Av äldre vallar eller murar fanns inga spår.

Lösfynden var få och utgjordes av keramikskärvor (röd-gods, fajans, stengods), enstaka läderfragment (skosula), järn samt djurben. Alla kunde dateras till 1600- och 1700-talet

FYNDFÖRTECKNING

Prov nr

1	6 fragm	Fönsterglas
	1 fragm	Holländsk fajans, 1600-tal
2	1 fragm	Taktegelfragm
	4 fragm	Fönsterglasfragm
	2 fragm	Kritpipsfragm, 1600-talstyp
5 b	1 fragm	Spik
	2 fragm	Dricksglasfragm
	1 fragm	Hasselnöt
5	2 fragm	Kritpipsskaftfragm
	5 fragm	Fönsterglasfragm
	1 fragm	Rödgodskärlfragm
6	36 små fragm	Grönt fönsterglas
	6 fragm	Rödgodskärl
	3 fragm	Kritpipor
7	5 små fragm	Fönsterglas
	2 fragm	Rödgodskärl
	2 fragm	Blåmålad fajans
8	2 fragm	Fajans, 1700-tal
	6 fragm	Fönsterglas
	2 fragm	Kritpipor
	2 fragm	Järnspikar
9	2 fragm	Kritpipor, 1700-talstyper, det
		ena märkt MW
	7 fragm	Rödgodskärl
	8 små fragm	Fönsterglas
10	8 fragm	Profilerad plank av furu,
		troligen möbeldetalj
	2 fragm	Kritpipa
	1 fragm	Knapp av tenn, 1600 - 1700-tal
	1 fragm	Fönsterglasfragm
11	1 fragm	Taktegelfragm
	9 fragm	Rödgodskärl
	1 fragm	Salvekrus, mynningsfragm
	1 fragm	Kritpipshuvud
	6 fragm	Dricks- och fönsterglas

13 b	3 fragm	Kritpipsskaft
	2 fragm	Fönsterglas
18	2 fragm	Rödgodskärl
21	1 fragm	Tegelsten
	1 fragm	Rödgodskärl
	1 fragm	Fönsterglas
23	1 fragm	Stengods, blåmålat, Westerwald, mynningsfragm
26	2 fragm	Fajans
	1 fragm	Kritpipsskaft
	1 fragm	Glaskärl, 1700-tal
31	1 fragm	Kritpipsskaft
	1 fragm	Spik, handsmidd
	3 fragm	Av pokalfot, butelj, fönster
Upp- schaktad jord	4 fragm	Fajansfat, 1700-tal
Kultur- lager	7 fragm	Rödgodskärl, bl a skaft till trebent gryta
Över	1	Spik
kuller- sten, V	1 fragm	Kritpipsskaft
träpliggar	1 fragm	Skosula av läder med om mur D
	1	Sölja av mässing (brons) (funnen i kasemattgångens mur - sydvästra hörnet av muren vid ingången, alldeles ovanför utkragningen) utsidan
Kultur- över och V om mur D	16 fragm	Rödgodskärl (glaserade fat lager och krukor, trebent gryta)
	7 fragm	Fajans (blåmålad och polykrom) från Holland (Delft) och Tyskland (Frankfurt)
	1 fragm	Stengods, blåmålat, Westerwald 1700-tal
	28 fragm	Kritpipor; skaft och huvuddelar, 1700-talstyper
	1 fragm	Porslin, 1800-tal
	1	Svarvad "knapp" av ben med 5 hål
	10 fragm	Glas, dricks- och fönsterglas
	1 fragm	Brynsten

Fynd från 1 fragm
 uppschaktad 2 fragm
 jord på 2 fragm
 muren 1 fragm
 nedanför
 5-ans märke

Rödgodskärl
 Kritpipsskaft
 Fönsterglas
 Kritpipshuvud, trol märkt
 I-B, 1600 - 1700-tal

Fynd från 1 fragm
 första
 delen av 1 fragm
 muren (se 1 fragm
 lappen)
 14 fragm
 4 fragm
 8 fragm

Ostindisk porslin (kapuciner),
 mitten av 1700-tal
 Fajans, fragm av lock, 1600-tal
 Kritpipa, trol. märkt I-R,
 1600 - 1700-tal (se ovan)
 Skaftfragment
 Rödgodskärl, bl a fragm av liten
 skål med vertikalt handtag
 Fönsterglas

GÖTEBORGS ARKEOLOGISKA MUSEUM

Arkeologiska undersökningar i Göteborgs
innerstad - rapport.

Redaktion:	Eva Jönsson Kihlberg Inger Redebratt
Redigering:	Eva Jönsson Kihlberg
Foto:	Lars Noord, där inget annat anges
Teckningar och renritning:	Ferenc Schwetz
Utskrift och montering:	Inger Redebratt
Lay out:	Eva Jönsson Kihlberg Inger Redebratt

De arkeologiska fynden och övrigt undersökningsmaterial
förvaras på Göteborgs historiska museum.

Göteborgs arkeologiska museum i maj 1988